

“Контактна зона” як культурологічна та естетична проблема

УДК 821.111(73).09

Висоцька Н.О., професор, д.філол.н., Київський національний лінгвістичний університет

Гоголь Гангулі з Нью-Йорку: ім'я як локус зустрічі культур в етнічно маркованому тексті

Статтю присвячено аналізу використання антропоніміки як інструменту самоідентифікації в етнічно маркованому тексті (роман американської письменниці індійського походження Джумпи Лагірі “Тезка”). Інтратекст, утворюваний завдяки алюзіям на постать і художній світ М.В.Гоголя, слугує медіатором для подолання протагоністом культурної роздвоєності. “Третя культура” (не індійська і не американська) сприяє внутрішній гармонізації гетерогенних складових, які в різних комбінаціях складають динамічні ідентичності сучасного глобалізованого світу.

The paper addresses the use of anthroponomy as a tool for self-identification in an ethnically marked text (The Namesake by Indian-American writer Jhumpa Lahiri). The intratext formed by allusions to Mykola Gogol's personality and oeuvre operates as a mediator relied upon by the protagonist in overcoming his cultural duality. “The third culture” (not Indian, and not American) facilitates his acceptance of heterogeneous components forming, in a variety of combinations, dynamic and fluid identities in present-day globalized world.

Ця розвідка є другою частиною своєрідного диптиха, на створення якого мене надихнула одночасна з'ява у США двох текстів, що вийшли з-під перу представниць етнічних меншин – афро-американки Еліс Ренделл (“Пушкін і пікова дама”, 2004) та письменниці індійського походження Джумпи Лагірі (“Тезка”, 2003). В цих зовсім різних творах мене вразив несподіваний збіг щодо імен персонажів. Чорного хлопця з роману Ренделл звать Пушкін, а сина бенгальського іммігранта у Лагірі – Гоголь. Отже, закономірно постало питання про функції, що їх виконують у художніх системах етнічно маркованих текстів знакові імена російських класиків. Стосовно роману Ренделл спроба відповіді міститься у статті “Афро-американець Пушкін, індо-американець Гоголь: процеси глобалізації/гібридизації у сучасній літературі США”. Відповідно, у даній розвідці увагу зосереджено на романі “Тезка”: мою метою є показати, яким чином значення полікультурного тексту генерується через взаємонакладення двох семантичних комплексів – “імені” та “російської літерату-

ри”. Зв'язок між ними постулюється вже на паратекстуальному рівні, через епіграф до роману – взяті з гоголівської “Шинелі” рядки про те, що героєві “никак нельзя было дать другого имени”.

Хоча магістральну тему обох аналізованих творів можна визначити як звивистий шлях сучасного “американця через рисочку” до себе (процес самоідентифікації, як і раніше, залишається в центрі уваги етнічних літератур США), слід одразу зауважити, що смислові поля, намічені антропонімікою російських письменників, по-різному входять до їхніх структур. Як слушно зауважує О.Горенко, “кожний автор при відборі імен для свого твору керується певною стратегією, яка може виключати літературне ім'я з набору поетичного, ідейно-художнього інструментарію, може включати його як додатковий, але не домінуючий компонент [варіант Ренделл – Н.В.] і, нарешті, може використовувати ім'я як один із найголовніших елементів художнього твору... [так відбувається у романі Лагірі. – Н.В.]” [2; 88]. На мою думку, ці відмінності пояснюються не лише своєрідністю твор-

чих манер письменниць, а й різним історичним досвідом у США афро-американців та прибульців з Індії.

Презентований від першої особи текст Ренделл повністю обмежений свідомістю протагоністки, фахівця з російської культури, для якої звуко-смисловий комплекс “Пушкін” породжує широке коло асоціацій і є важливою складовою її внутрішнього світу. Зрештою, він сприяє кардинальним змінам у світоглядних орієнтирах професора Віндзор Армстронг. У цьому контексті акт називання сина є, безперечно, вельми значущим, проте аж ніяк не єдиним у ланцюгу вчинків, пов’язаних із тяжінням Віндзор до російського, а через нього – до кросс-расового культурно-життєвого простору (серед інших варто згадати подорож до Санкт-Петербурга, віршований переклад у стилі реп повісті “Арап Петра Великого”, нарешті, прийняття російської дівчини у якості невістки, що підсумовує наратив на сюжетному рівні). При цьому реципієнтові, чий кут бачення збігається з перспективою інтрадієгетичної нараторки, невідомо, яким чином ім’я поета, надане нею синові як символ найвищого інтелектуального та креативного потенціалу людини чорної раси, сприймається носієм цього імені. Отже, “Пушкін” як власне ім’я – це лише один з елементів загальнотекстуального коду, що працює на не таку вже й парадоксальну ідею необхідності виходу за вузько-расові межі з метою набуття правдивої самоідентичності.

На відміну від цієї моделі, у романі Лагірі саме “ім’я” як онтологічна категорія стає фокусом, у якому конвергує цілий пучок проблем, пов’язаних із самоусвідомленням іммігранта другої генерації. Або інакше: ім’я у “Тезці” – це метафора культурної дислокації; саме через відмінність у традиціях найменування в Бенгалії та у США наочно демонструється “cultural gap” між країнами. Більше того, ім’я навантажується і постколоніальними обертонами: адже виявляється, що поширене у Калькутті прізвище родини – Гангулі – не є автохтонним, а нав’язане ззовні. Це “спадок британців, англійзована версія їхнього справжнього прізвища, “Гангопадхіяй” [5; 67]. Отже, значення категорії імені у романі не обмежується фактом ексцентричного називання дитини прізвищем російського письменника, а торкається сутнісних характеристик особистості. Такий ракурс, зазвичай, актуалізує архаїчні уявлення про сакральну функцію імені, яке не повинно бути випадковим набором звуків, оскільки являє собою “духовну еманацию божества, заґрунтовану в міфологічному ототожненні предмета та імені” [4; 195].

Несхожі між собою і наративні стратегії письменниць: якщо оповідь Ренделл рухається у часі непередбаченими зигзагами згідно з начебто довільними примхами асоціативної пам’яті, то

текст Лагірі наслідує лінійну структуру традиційного Bildungs-роману, охоплюючи останню третину минулого століття (єдине пролептичне порушення хронології відбувається у фіналі). Обраний граматичний час оповіді – теперішній – підкреслює незавершеність історії, що має продовження за межами тексту, а також посилює статус читача як співучасника подій, а не відстороненого реципієнта. У свою чергу, географічні координати роману перекидають містки між Калькуттою – Кембриджем, штат Массачусетс – Нью Йорком (а у віртуальній площині ще й Росією XIX ст.), утворюючи, як і у збірці новел Лагірі “Тлумач захворювань”, удостоєній Пулітцерівської премії за 2000 р., художній відповідник глобалізованого життєпростору сьогодення. За манерою оповіді “Тезка” також дуже відрізняється від яскраво-колеритного письма Ренделл з його підкресленою культурологічною домінантою і неприхованою сконструйованістю. Стиль Лагірі позначений простотою викладу, увагою до деталі, камерністю (прикмети суспільно-політичного життя світу протягом останніх десятиліть XX ст. лише згадуються, і хоч саме загальнопланетарні процеси визначають, в підсумку, долю родини Гангулі, вони залишаються “за кадром”, не втручаючись у неї на рівні тексту). “Традиційність” оповіді зближує роман Лагірі з класичною реалістичною літературою XIX ст., що, як можна здогадатися, входило до авторської інтенції, – зрештою, у ньому недаремно пробуджується тінь одного з найблисकुчіших представників тієї славної когорти.

Отже, чому первісткові бенгальського інженера Ашоке Гангулі та його дружини Ашими, які наприкінці 1960-х років стали американцями, “аж ніяк не можна було дати іншого імення?” З одного боку, у цьому “винна” глобалізація, що спричиняє дисперсію навіть тих етнічних груп, які й досі міцно вкорінені у традиційний лад життя. У тексті докладно розповідається про бенгальську традицію надавати новонародженій дитині два імені – “домашнє”, для родинного користування, і “справжнє”, під яким вона буде відома у ширшому світі. “Гоголь” – ім’я домашнє. Хлопчика довго не реєстрували, оскільки його батьки чекали на лист з Індії, де найстаріша представниця роду, прабабуся, мала обрати для нього “справжнє” ім’я. Зіткнення традицій унаочнено у взаємонерозумінні свіжих іммігрантів та персоналу пологового будинку; для цих останніх очевидно, що найпростіший варіант – назвати дитину на честь когось із родичів. Проте така пропозиція жахає батьків: “Цей знак поваги в Америці та Європі, цей символ спадковості й наслідування став би в Індії об’єктом посміхи. В бенгальських родинах індивідуальні імена священні, непорушні. Їх неможливо передати у спадок або розділити з кимось

ще” [5; 28]. Ще одне непорозуміння виникає через вимогу американських чиновників дати немовляті ім'я у зазначений термін; з точки зору індусів, поспішати немає жодної потреби – навпаки, щоб не помилитися при остаточному виборі імені, дитина має виявити риси своєї вдачі. Недарма набагато пізніше вже сам Гоголь обстоюватиме думку про те, що “людям слід було б дозволити самим обирати собі імена, коли їм виповниться 18 років... А до того хай зветься займенниками” [5; 244-245]. Лист з дому так і не надійшов (його втрата символізує загрозу чи навіть неминучість відриву діаспори від материкової культури), отже довелося записати дитину під “домашнім”, “несправжнім” іменем, яке вона пізніше змінить на інше. Трансформацію переживає й ім'я сестри Гоголя: названа на індійський лад “Соналі”, вона швидко стає більш звичною в американському контексті “Сонею”. Таким чином, численні культурні відмінності між євро-американським та індійським світопростором, згадками про які рясніють попередні сторінки роману, набувають єдиного метафорично-матеріального виразу через категорію імені. Її ключову роль підкреслено у роздумах героя: “Жити з домашнім і справжнім іменами у місці, де таких відмінностей не існує, – це дійсно емблематично передає всю заплутаність ситуації” [5; 118].

Але чому все-таки Гоголь? Тут вступає у дію інший мотив твору – закоханість індійців у класичну російську літературу. На сторінках “Тезки” виникають не лише назви “Братів Карамзових” та “Батьків і дітей”, “Війни і миру” й “Анни Кареніної”, а й певні смислові перегуки з цими творами (зокрема, до останнього з них відсилає повторюваність топосу потягу, в якому відбувається ціла низка семантично важливих епізодів роману і який може прочитуватися як символ транзитного стану протагоніста щодо національної й культурної сталості – він перебуває ані “тут”, ані “там”, а в русі “між”). Прадід героя напучує онука: “Читай всіх росіян, а потім перечитай їх... Вони ніколи тебе не підведуть” [5; 12]. Причому тут Лагірі абсолютно вірна історичній істині – існує чимало свідчень саме такого, не просто шанобливого, а напрочуд інтимного ставлення до російських класиків в Індії. (Процитую хоча б Раджива Ганді – “філософська всеохопність “Війни і миру”, напружений драматизм зламу шляхетського ладу, незабутньо переданий Чеховим, психологічні прозріння Достоевського відкрили індійському читачеві душу Росії” [1; IV], не кажучи вже про стосунки між Толстим та Махатмою Ганді). Мій недавній досвід спілкування з професором індійського університету Б.Чакраборті емпірично підтверджує цей факт. До моїх завдань не входить надавати пояснення цьому феномені, хоч

можна, мабуть, припустити, з одного боку, глибинну близькість психічних структур етносів, а з другого, наявність певних етико-естетичних відповідників у їхніх культурах. У контексті нашої теми слід особливо наголосити на “популярності на Сході теми “маленької людини”, почерпнутої здебільшого з російської літератури” [3; 38]. (До речі, професор Чакраборті повідомив мені, зокрема, що гоголівська “Шинель” входить до списку творів, обов'язкових для прочитання у старших класах школи). Відтак, не дивно, що аура саме цього твору витає над сторінками роману Лагірі – і над життям Гоголя Гангулі, в яке вплетені ненав'язливі алюзії з образами як недолугого Акакія Акакійовича, так і його геніально-нещасливого творця.

Втім, у хід іде ще один, на перший погляд, надто мелодраматичний сюжетний хід: під час залізничної катастрофи в Індії (а вони там, на жаль, дуже часті, тобто це не така вже й умовність) міцно притиснутий до тіла томик Гоголя рятує життя батькові героя.

Отже, ім'я отримано. Надалі перипетії стосунків героя з власним іменем позначатимуть різні етапи процесу його самовизначення, зокрема, борсання між прийняттям всього американського (одягу, їжі, культурних ікон, поведінкових моделей тощо), що супроводжується запереченням всього індійського, і поверненням, бодай якоюсь мірою, до традиційних культурних практик. Тонкість постановки проблеми самоідентифікації у Лагірі в тому, що перевага не надається жодній з цих бінарних опозицій (про що сигналізує, зокрема, невдале особисте життя Гоголя – крахом завершуються як його романи зі “стовідсотковими” американками, так і шлюб з дівчиною індійського походження). Тобто, на думку авторки, що викристалізовується з тексту, полегшені рецепти “повернення до коріння”, які деякі етнічні автори пропагують як панацею від культурної невизначеності, навряд чи ефективно спрацьовують в реальності. Для здобуття полікультурною особистістю задовільної самосвідомості, всередині неї мають відбутися складніші “хімічні процеси” гібридизації та синтезу.

Так, дуалістичний мотив дислокованості й водночас початкового етапу зрощення з новим місцем лунає в епізоді відвідання Гоголем школярем старого місцевого цвинтаря разом із класом. Діти з захватом знаходять там своїх “тезок”/предків – на багатьох могилах їхні власні прізвища. Гоголь розуміє, що його прізвища там бути не може, що “його спалять, а не поховають, що його тіло не займе жодної частки землі, що жодний камінь у цій країні не носитиме його прізвища” [5; 69]. Проте “з причин, які він не може пояснити чи досягнути, ці стародавні пуританські привиди, ці найперші іммігранти до Америки, ці носії неймовірних, застарілих імен,

промовляють до нього...” [5; 71]. Роблячи відбитки з їхніх імен, одинадцятирічний Гоголь у такий спосіб немовби прилучається до іншокультурної духовної спадщини, заявляє про своє право як сучасного громадянина мультикультурної Америки також вважатися нащадком пуританських предків.

У початковій школі дивне ім'я не заважає хлопчикові; проте його дорослішання супроводжується все більшою відразою до нього – адже воно не дає йому забути про свою “іншість”, не дає повністю розчинитися у підлітковій масовій культурі США, що гомогенізує своїх адептів (бажання “стати як усі” можна вважати обов'язковою стадією у набутті етнічним суб'єктом власного “я” – як приклад наведемо слова китайсько-німецької нараторки з новели С.Нуньес “Чанг”, яка “хотіла бути повністю американською дівчинкою з іменем на кшталт Сюзі Браун” [6; 366]. Цей топос розквітчений у Лагірі іронією, яка полягає, звісно, у тому, що екзотичне назвисько підлітка – не індійського, як слід було б чекати, а російського походження...

Коли Гоголю виповнюється 14 років (традиційний вік ініціації), батько дарує йому томик Гоголя (ритуальний жест, покликаний долучити сина до певного етосу). Проте на цей момент хлопець вже встиг зненавидіти своє неладне ім'я – наводяться його кумедні міркування про те, що “інші російські письменники були б кращі”, бо в них більш прийнятні імена – “Лев, Антон, Олександр...” Цитування батьком слів про те, що “ми всі вийшли з гоголівської “Шинелі”, до яких він додає, що хлопець колись це зрозуміє, – акт, за допомогою якого він поширює відому формулу Достоевського за межі російського культурного континууму, – не знаходить відгуку у свідомості підлітка. Навпаки, несприйняття ним імені “Гоголь” переноситься на його первинного носія, і під час вивчення творчості видатного росіянина у школі (йдеться, зокрема, про “Шинель”) він намагається ігнорувати як інформацію про письменника, так і його текст. “Прочитати повість, на його думку, означало б віддати шану своєму тещі, якось прийняти це ім'я” [5; 92].

Наступна стадія у житті юного Гангулі – вступ на архітектурний факультет престижного Єльського університету – супроводжується рішучим кроком: зміною імені. У новому житті він не хоче бути Гоголем; помінявши на всіх документах своє одіозне ім'я на індійське (Нікхіль), він відчуває, що за цим стоїть і “зміна ідентичності”, що його вчинок тягне за собою відмову від минулого. “Після вісімнадцяти років перебування Гоголем, два місяці в якості Нікхіля даються знаки як надто короткий, недостатньо вагомий термін... Інколи він все ще відчуває своє старе ім'я, це відбувається раптово і боліс-

но” [5; 105]. Імплицитна аналогія з ампутацією кінцівки та подальшими міражними болями в ній свідчить про позиціонування імені як істотної частини психосоматичної системи особистості. Наприкінці роману Гоголь констатує для себе, що так і не зміг позбутися свого “випадкового” імені, яке “визначало і засмучувало його упродовж стількох років. Він намагався виправити цю випадковість, цю помилку. Але було неможливо повністю винайти себе заново, відірватися від цього невідповідного імені” [5; 87]. Тут явно вгадується авторська лукава посмішка щодо обмеженості нашого (і персонажа, і читачів) нудного матеріалізму – нам нагадують, що віра наших предків у те, що ім'я – не прикра випадковість, а магічна необхідність, можливо, не така вже й примітивно-архаїчна...

У роман введено пародійну сцену відвідання Гоголем/Нікхілем семінару з проблем індійської ідентичності, де “вони весь час говорять про якусь маргінальність” [5; 185]. Він нудьгує, бо йому як конкретній людині, як окремішній особистості не до снаги застосовувати до себе теоретичні мудрування соціологів, тим більше їхнє гротескове професійне скорочення для позначення таких, як він: ABCD (тобто “народжений в Америці заплутаний індус”). Коли учасник дискусії проголошує, що “з телеологічної точки зору, ABCD не здатний відповісти на запитання “Звідки ти?” (там само), він усвідомлює, що ніколи не думає про прабатьківщину в індійських термінах – як про “Деш”, вона для нього, як для всіх американців, “Індія”. Не можна оминати увагою й іронію, присутню у виборі протагоністом “справжнього” імені: адже “Нікхіль”, поперше, своєю подібністю до російського “Николай” знов відсилає до того ж Гоголя, містичного зв'язку з яким герой відчайдушно (і, вочевидь, марно) намагається позбутися, подруге ж, його фонетична форма неминуче асоціюється з латинським “nihil” (нічого). Можливо, на цьому етапі свого особистісного становлення Гоголь/Нікхіль, який розірвав ниті єднання з традиційною культурою предків, але не зміг адекватно вплести себе у візерунок американського мейнстриму, дійсно є “нічим”, порожнечено в плані своєї соціокультурної належності до певної групи? Проте питання самовизначення ставиться в романі ширше – йдеться скоріш про винайдення у собі джерел спільності не з якоюсь групою, а з людством. Функцію інструменту пошуку для різних персонажів роману виконує “третя культура”.

Паралельний (жіночий) варіант конструювання індо-американської ідентичності репрезентує інтелектуалка Моушумі, невдалий шлюб з якою Гоголь, озираючись назад, бачить як спробу обох “знайти втіху у їхньому спільному світі”, руйнації котрого обидва очікують зі смут-

ком. Моушумі, що дійсно поділяє з Гоголем дитячі спомини про бенгальські традиції, вивчає французьку літературу – це її засіб відсторонитися, “відчужитися” від надто близьких і через те проблематичних індійських та американських культурних практик. “Занурення у третю мову, третю культуру було для неї прихистком – на відміну від всього американського чи індійського, вона могла підійти до французького без відчуття провини, чи недовіри, чи будь-яких сподівань. Було легше повернутися спиною до двох країн, які могли пред’явити на неї права, заради третьої, яка не мала до неї жодних претензій” [5; 214]. Це натяк на можливість подібного шляху і для Гоголя – для нього “третьою культурою”, посередником на шляху до загальнолюдського може стати російська.

Артефактом, що концентрує у собі культурну енергетику, і для Гоголя, і для Моушумі виступають книжки – презентована батьком протагоністові збірка Гоголя на сюжетному рівні дублюється англійським виданням “Червоного й чорного”, колись подарованим Моушумі її улюбленим викладачем. В обох випадках книжки довго не читаються, втрачаючи своє первинне призначення і набуваючи замість нього функцію міжсуб’єктного і міжкультурного медіатора. У ситуації (ще не до кінця усвідомленій) вибору між двома чоловіками подібність домашніх бібліотек (тобто свідомо обрані культурні орієнтири) переважає для Моушумі успадковану культурну спільність – як тут не пригадати міркування В.Соллорза та Д.Голлінджера про роль вибору у формуванні етнічної ідентичності, про “згоду” (consent) поруч із “походженням” (descent). Коли ж персонажі все-таки заходяться читати, їхня мотивація пов’язана аж ніяк не зі стандартними чинниками, що спонукають нас познайомитися з тією чи тією книжкою, а з бажанням через текст наблизитися до іншої людини (коханого – Моушумі, померлого батька – Гоголя). Саме символічною сценою читання закінчується роман. Знайшовши у батьківському

будинку, призначеному на продаж, старий томик Гоголя, його тридцятидворічний “тезка” тільки тепер бачить на титульному аркуші напис, зроблений рукою батька: “Гоголю Гангулі. Людині, що дала тобі своє ім’я, – від людини, що дала тобі твоє ім’я” [5; 288]. У цій формулі актуалізується зв’язок між поколіннями та культурами – Індія, Америка, Росія, батьки й діти, іммігранти першого та другого поколінь сходяться в єдиному ланцюзі спадкоємності, глибинній гуманістичній спорідненості, тягlosti духовного досвіду. І в перший раз героя не тішить думка про те, що невдовзі не залишиться нікого, хто міг би назвати його “невдалим” першим іменем, а тоді, “незалежно від того, як довго він сам проживе, Гоголь Гангулі раз і назавжди зникне з губ близьких людей, а отже, припинить своє існування” [5; 289]. Взвись, нарешті, за книжку, вперше зіставивши життєві координати Миколи Гоголя зі своїми, герой відкриває першу сторінку “Шинелі” і поринає у читання. Саме тут наратив робить пролептичний стрибок – за кілька хвилин зайде мати, покличе його донизу, до гостей, життя повернеться у звичну колію – “Проте тепер він починає читати” [5; 291]. Фінальна крапка.

Таким чином, зроблено перший крок не лише до розуміння батька, який “тихо, мовчазно, терпляче продовжує жити всередині цих сторінок” [5; 290], а й до прийняття в себе гетерогенних культурних компонентів, чії різні комбінації, постійно варіюючись, утворюють плинні й рухливі ідентичності сьогодення. Втілившись в імені одного з найгуманніших представників людства, ідея необхідності поступу до загальнолюдського горизонту, не перекреслюючи, а використовуючи можливості множинних культурних струменів, що живлять сучасного суб’єкта історії, знаходить у романі Лагірі переконливе художнє рішення.

Література

1. Ганди Р. Послание советским читателям // Открытие Индии. Философские и эстетические воззрения в Индии XX века. – М.: Худож. лит., 1987, с. III-VI.
2. Горенко О.П. Біблійний та лексико-семантичний коди імен Фалек та Вільдад у романі Г.Мелвілла “Мобі Дік” // Біблія і культура. Зб. наук. статей. Вип. 7. – Чернівці: Рута, 2005, с. 88-92.
3. Гринцер П.А. Эпохи взаимодействия литератур Востока и Запада. – М., РГГУ, 1997.
4. Мелетинский Е. Поэтика мифа. – М.: Наука, 1976.
5. Lahiri J. The Namesake. – Boston-N.Y., Houghton Mifflin, 2003.
6. Nunez S. (1993). Chang // Growing Up Asian American. An Anthology. Ed. by M.Hong. N.Y.: William Morrow and Co, pp. 359-377.